

Alajärvi 2019

**Kaartusjärven ranta-asemakaavan
arkeologinen inventointi**

Jaana Itäpalo 17.9.2019

KESKI-POHJANMAAN ARKEOLOGIAPALVELU

Tiivistelmä

Keski-Pohjanmaan Arkeologiapalvelu suoritti arkeologisen inventoinnin Alajärvellä Kaartusjärven ranta-ase-makaavan suunnittelualueella. Maastotyön suoritti FM Jaana Itäpalo 22.8.2019 1,5 kenttätyöpäivän aikana. Työn tilaaja on E-P:n Georakennus Oy.

Noin 49 ha laaja kaava-alue sijaitsee Alajärven kaupungin pohjoisosassa Lappajärven eteläpuolella. Kaavan alueelta tunnettiin ennen inventointia yksi tarkastamaton tervahauta, jonka todettiin hieman vaurioituneen mökkien teossa. Siitä noin 50 m etelään löytyi toinen tervahauta sekä tervapirtin pohja ja hieman yli 100 m etelään pyyntikuoppakohde. Järven pohjoisrannalla sijaitsee kyläpaikka Lill-Kaartunen/Järvenpää. Edellisten lisäksi inventoinnin muu havainto on vanha maakellarin pohja.

Sisällysluettelo

S.

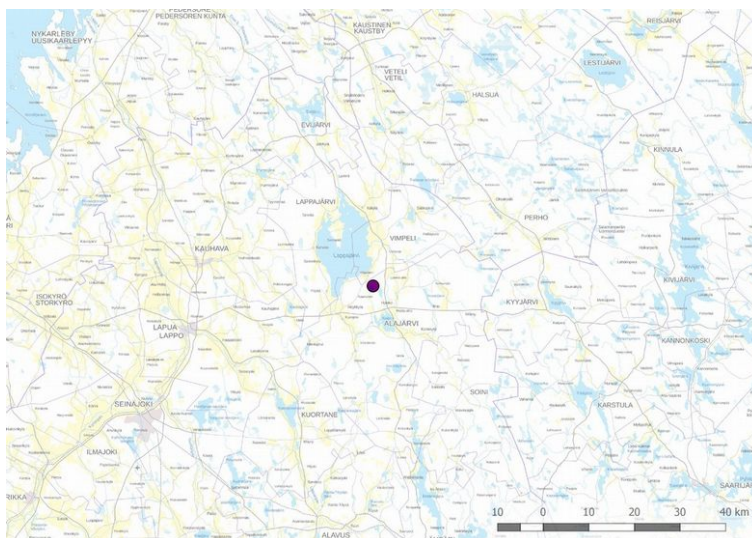
1. Perustiedot.....	3
2. Lähtökohdat ja menetelmät.....	3
2.1. Tutkimushistoria.....	3
2.2. Menetelmä.....	3
3. Maisema, topografia ja geologia.....	4
4. Alueen maankäytön historiaa	7
5. Tulokset.....	9
6. Kohdelista.....	10
7 Yleiskartta.....	10
8. Kohdetiedot.....	11
9. Aineistoluettelo.....	18

Kansikuva, kuvauspiste 15: Näkymä Isolahden suuntaan.

1. Perustiedot

Selvitysalue: Kaartusjärven ranta-asemakaava, n. 49 ha
Tilaaaja: E-P:n Georakennus Oy
Laji: osainventointi
Kenttätöaika: 22.8.2019 1,5 kenttätöypäivä
Karttanumerot: TM35-lehtijako MML P4124L (mk 1:20000)
vanha yleislehtijako MML 231308 ja 231311 (mk 1:20000)
Korkeus: n. 117-122,50 m mpy
Koordinaattijärjestelmä: ETRS-TM35 FIN -tasokoordinaatisto
Aiemmat löydöt: -
Aiemmat tutkimukset: -

Kaavan yleissijainti merkitty ympyrällä. Taustakartta Mml 4/2019.

2. Lähtökohdat ja menetelmät

Alajärvellä on meneillään Kaartusjärven ranta-asemakaavan päivitys ja -suunnittelutyö. Tähän liittyen suoritettiin sen alueella arkeologinen selvitys myöhäiskesällä 2019. Kaavaehdotuskarttaan on merkitty yksi tervahauta, joka sijaitsee järven pohjoisrannalla Isolahden länsirannalla. Museoviraston 6.6.2019 antaman lausunnon mukaan alueella tuli tehdä arkeologisen kulttuuriperinnön inventointi.

Muinaisjäännösrekisterin tietojen mukaan kaavan alueella tai sen lähistöllä ei sijaitse arkeologisia kohteita.

2.1. Tutkimushistoria

Vuonna 1989 on inventoitu Alajärven-Vimpelin osa-alueinventoinnissa Lakeaharjun - Pyhävuoren alue, johon Kaartusjärven ympäristö myös lukeutui (Päivi Kankkunen ja Kaarlo Katiskoski, Museovirasto). Vuonna 1995 on inventoitu Alajärven ja Vimpelin kalkinpolttokohteet (Peltonen Karim, Museovirasto).

2.2. Menetelmä

Selvitys ja maastoinventointi perustui alueella ja lähistöllä tehtyjen aiempien arkeologisten selvitysten tuloksiin, Museoviraston arkeologisista kohteista ylläpitämään digitaaliseen tietokantaan, maaperäkarttoihin, korkeusmalliin, korkeusprofiiliin ja laserkeilausaineistoon. Historiallisten karttojen ja kirjallisuuden avulla selvitetiin asutushistoria ja historialliset elinkeinot. Historiallisen asutuksen, elinkeinojen ja maankäytön historian selvittämisessä käytettiin kirjallisuutta, 1800-luvun isonjaon karttoja, 1800-luvun puolivälissä laadittuja pitäjänkarttoja ja vanhimpia alueesta laadittuja peruskarttoja vuodelta 1967.

Maastossa inventoitiin koko alue yleispiirteisesti ja muuttuvan maankäytön alueet sekä potentiaaliset alueet tarkasti. Menetelmät olivat pintahavainnointi ja maannosten tarkastaminen käsikairalla. Paikoin järven pohjaa tarkastettiin kahlaamalla rantavedessä.

1. Suvirannan leirikeskuksen rannasta pohjoiseen.

2. Rannat ovat monipaikoin rämeisiä.

3. Kvartseja kesämökin pihassa, tuotu paikalle muualta.

4. Pikkujärven eteläpää itään.

6. Näkymä Riita-ahonlahdelta Turjan suuntaan pohjoiseen.

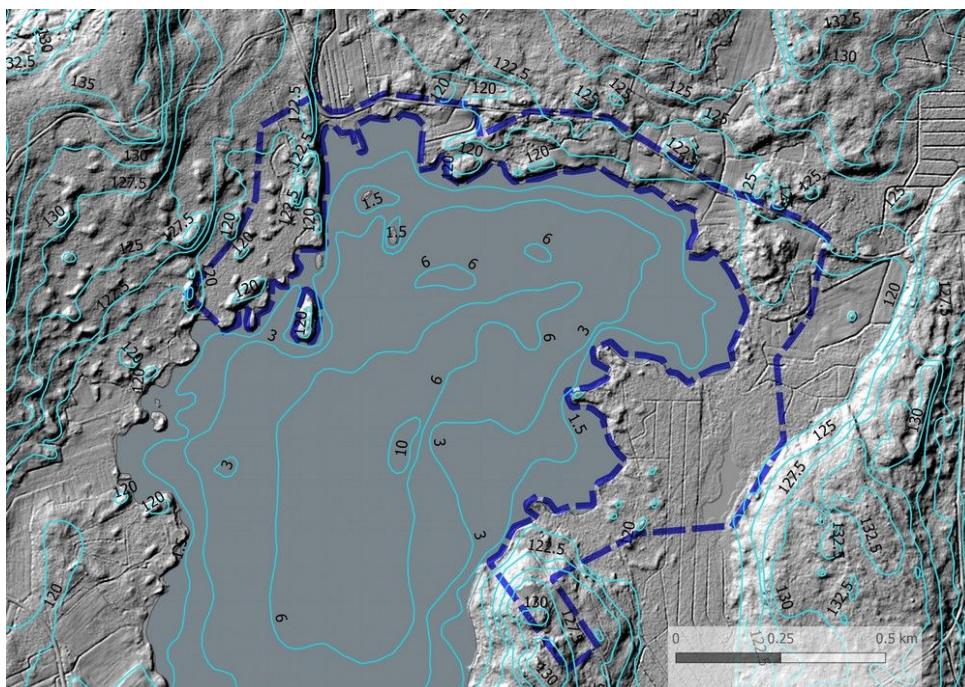
5. Pikkujärven kivistä rantavyöhykettä pohjoiseen.

7. Viljapeltoja Aution länsipuolella, kuva länteen.

8. Riita-ahonlahden koillisrantaa luoteeseen.

Kaavan suunnittelualue ja lähialue vinovalovarjostasterasteria vasten 2 m DEM ja korkeuskäyrät. Tausta-aineistot MML (4/2019) ja <http://www.syke.fi/avoindata>.

Kaava-alue ortokuvalla, josta voi havaita sen olevan suureksi osaksi talousmetsää. Tausta aineistot MML (8/2019).

4. Alueen maankäytön historiaa

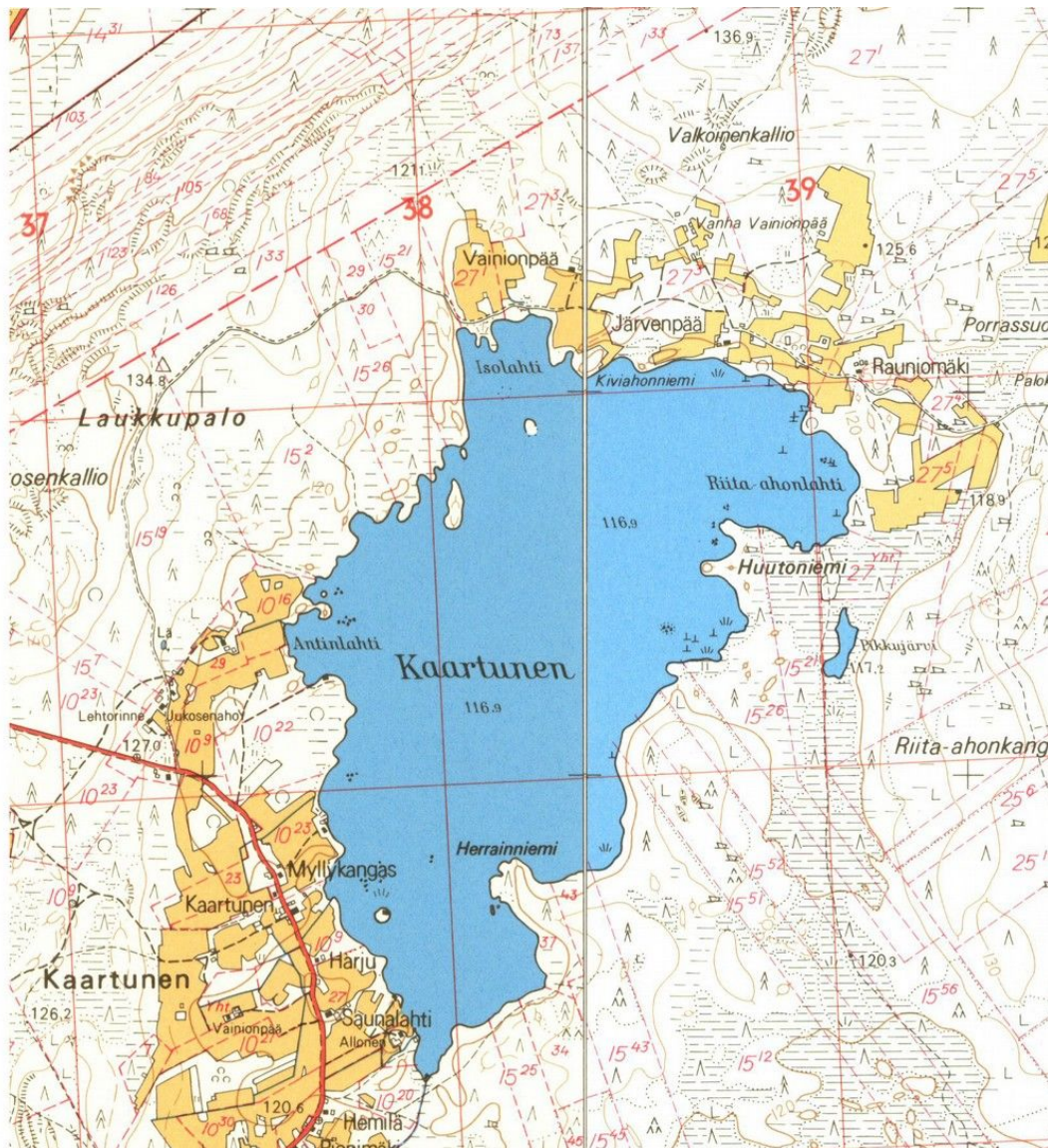
Alueen sijaintikorkeus n. 117-122,50 m mpy vastaa kivikauden mesoliittisen ajan keskivaihetta yli 8000 vuotta sitten. Lähin tunnettu muinaisjäännös on noin 1,2 km itään Jukosenkallion 7 pyyntikuopan muodostama ryhmä. Muut lähimmät esihistorialliset kohteet sijaitsevat n. 2-3 kilometrin etäisyydellä Lappajärven etelärannalla, missä on useita kivikautisia löytö- ja asuinpaikkoja.

Kaartusjärven ensimmäinen talo Kaartunen perustettiin järven lounaisrannalle ilmeisesti jo 1700-luvun alkupuolella (Järviseudun historia 1, s. 620-621). Kaava-alueella vanhin asutus syntyi viljelyn kannalta otolliselle pohjoisrannalle, minne perustettiin 1700-luvun loppupuolella Lill Kaartunen (Alajärven historia, s. 75 ja 81). Kaavan tuntumassa nykyisen Aution kohdalle asutus syntyi hieman myöhemmin. Vuoden 1858-59 isonjaon kartalle pellot on merkitty järven pohjoisrannalle. Pikkujärvi on merkitty nimellä Vähä Kaartusjärvi, sen eteläpuolella oli suoniitty.

Tervanpoltto toiminta on ollut alueella merkitsevä elinkeino, nykyiselle peruskartalle on merkitty tervahauta myös kaava-alueella, lidar-aineistossa erottuu joitakin tervahautoja myös kaavan lähistöllä. Alajärvellä ja Vimpelissä 1800-luvulla alkanut talonpoikainen kalkkipoltto kasvoi ennen 1900-luvun puoliväliä lähes teolliseen mittaan. Lähialueella Luoma-Ahon kylässä toimi 1900-luvun puolivälissä *Juha-Erkin kalkkiuuni*. Luoma-Ahosta Kivikankaalta mainitaan kalkkiesiintymä (Peltonen Karim, "Kun piru itse hyppäsi piisistä". Vimpelin seudun talonpoikaisen kalkkipolton muistomerkkien inventointi- ja dokumentointikertomus. 1995. S. 7-9 ja 150).

Vuonna 1858-59 valmistunut isonjaon kartta, missä kuvattuna myös Kaartusjärvi. Kartta KA.E54:1/15-48 Alajärvi; N:o 1-22 och 24-33, karta och handlingar öfver nytt storskifte

Kaartusjärvi, tuolloin vielä Kaartunen, vuosien 1967 peruskartoilla. Maanmittauslaitos, avoimien aineistojen tiedostopalvelu, <http://vanhatpainetutkartat.maanmittauslaitos.fi/>

5. Tulokset

Kaavan alueelta tunnetun tervahaudan todettiin hieman vaurioituneen mökkitien teossa. Samalta kankaalta löytyi toinen tervahauta ja tervapirtin pohja. Järven länsirannalta löytyi myös pyyntikuoppa. Järven pohjoisrannalla sijaitsee kyläpaikka Lill-Kaartunen/Järvenpää. Edellisten lisäksi inventoinnin muu havainto on maa-kellarin pohja.

17.9.2019

Jaana Itäpalo

Jaana Itäpalo

6. Kohdelista

Nimi	typpi	tarkenne	ajoitus	lkm	sivu
------	-------	----------	---------	-----	------

Muinaisjäännöskohteet

1 Isolahden länsiranta	työ- ja valmistuspaikat	pyyntikuopat	ajoittamaton	3	11
2 Isolahden länsiranta 2	työ- ja valmistuspaikat	tervahaudat	uusi aika	3	12

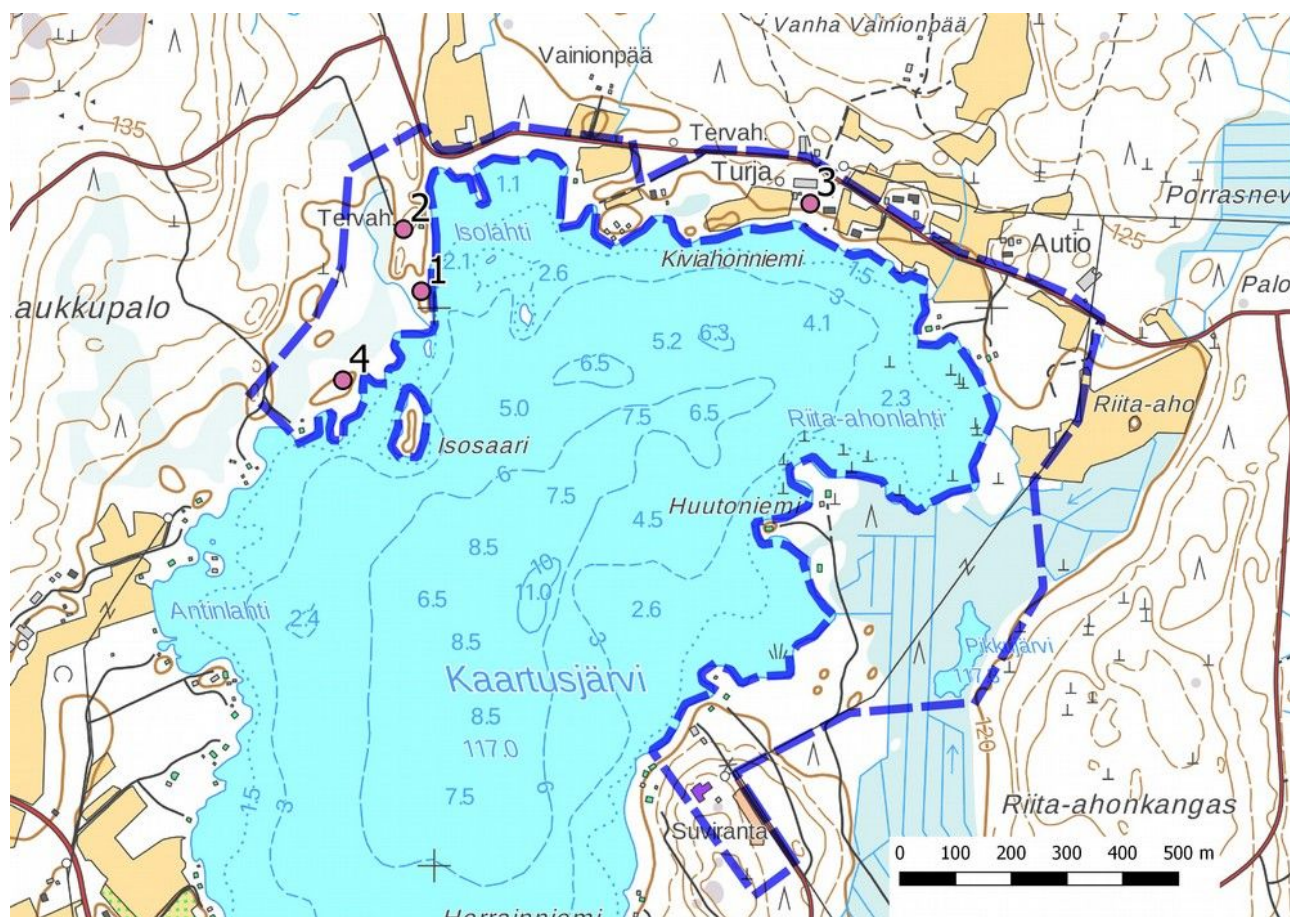
Muu kulttuuriperintökohde

3 Lill Kaartunen/Järvenpää	asuinpaikat	kyläpaikat	uusi aika	1	14
----------------------------	-------------	------------	-----------	---	----

Muu havainto

4 Laukkupalo	työ- ja valmistuspaikat	maakellarit	moderni	1	16
--------------	-------------------------	-------------	---------	---	----

7. Yleiskartta

Kohteet: Muinaisjäännökset: 1. Isolahden länsiranta, pyyntikuoppia 2. Isolahden länsiranta 2, tervahautoja. Muu kulttuuriperintökohde: 3. Lill Kaartunen/Järvenpää, kyläpaikka. Muu havainto: 4. Laukkupalo, maakellari.

8. Kohdetiedot

1. Isolahden länsiranta

Rekisteritiedot		Paikkatiedot	
Mj-rekisteri		TM35-lehtijako	P4124L
Laji	Kiinteä muinaisjäännös	Vanha yleislehtijako	231308
Tyyppi	Työ- ja valmistuspaikat	Koordinaatit ETRS-TM35FIN	P: 6998030.08 I: 337976.478
Tyypin tarkenne	pyyntikuopat	N2000	n. 117,50-120 m
Lukumäärä	3	laajuus	-
Ajoitus yleinen	ajoittamaton	Koordinaattiselite	Gps-mittaus, kuoppa 1
Ajoitustarkenne		Etäisyystieto	Alajärven keskustasta n. 8,5 km pohjoiseen
Inventointilöydöt		Inventointimenetelmät	Pintahavainnointi, kairaus
Aiemmat tutkimukset	-	Aiemmat löydöt	-

alakohteet, koordinaatit

kol kohdenimi, C,50	tyyppi, C,50	status x,N,11,3	y,N,11,3	nro
1 Isolahden itäranta	maakuoppa/pyyntikuoppa	mj	337976,478	6998030,080 1
1 Isolahden itäranta	maakuoppa	mj ?	337972,035	6998048,492 2
1 Isolahden itäranta	maakuoppa	mj ?	337969,442	6998053,309 3

Maastotiedot: Kaartusjärven pohjoisrannalla, Isolahden lounaisrannalla. Paikka on rantatöyräs, mistä maasto laskee melko nopeasti järvelle, muuten aluetta ympäröivät räme ja soistunut maasto. Maaperä on hiekkaa, puusto on harvaa varttunutta mäntymetsää, aluskasvillisuutena esiintyy mm. puolukkaa, suopursua sekä kannervaa.

Kuvaus: Paikalla on kolme kuoppaa, joista eteläisin suppilomainen kuoppa on halkaisijaltaan n. 2,5 m ja 1,5 m syvä, kairatessa pohjalta huuhtoutumiskerroksessa ja sen alta hieman hiiltä. Rakenteen perusteella kuoppa sopii pyyntikuopaksi. Hiilen esiintyminen pyyntikuopissa on tavallista. Noin 20-25 m pohjoiseen on kaksi n. 1,5 m halkaisijaltaan olevaa kuoppaa, joiden syvyys on alle metri. Näitä ei voinut varmuudella tulkita pyyntikuopiksi, toisen pohjalta kairatessa hieman hiiltä.

Ehdotus suojavyöhykkeeksi: piste, sm-merkintä.

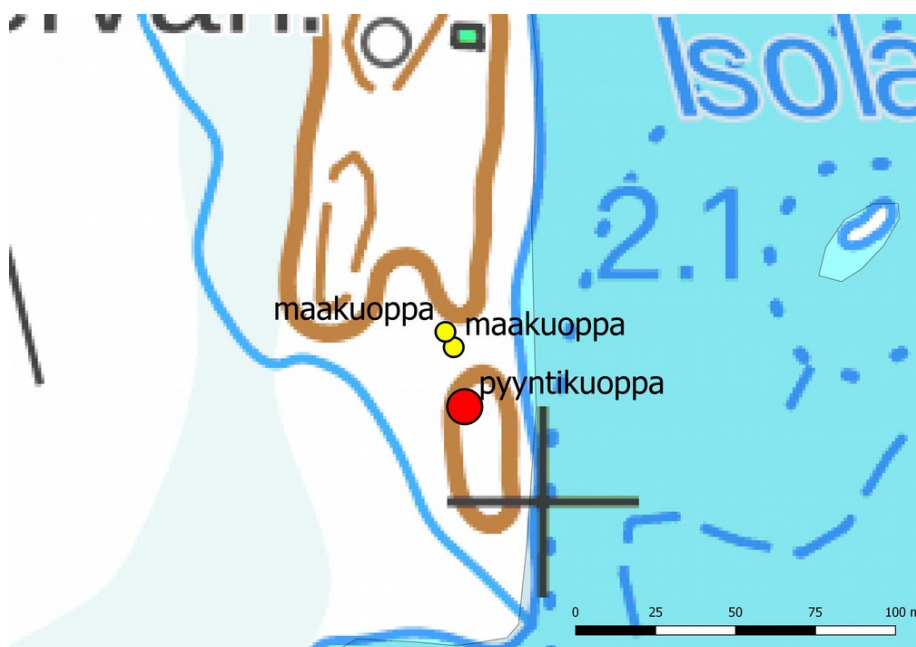
Yleiskuva kohteen eteläpuolelta pohjoiseen.

Kairausnäyte pohjalta.

Kuva 9. Kuoppa 1 luoteeseen.

Isolahden länsiranta.

2. Isolahden länsiranta 2

Rekisteritiedot		Paikkatiedot	
Mj-rekisteri		TM35-lehtijako	P4124L
Laji	Kiinteä muinaisjäännös	Vanha yleislehtijako	231308
Tyyppi	Työ- ja valmistuspaikat	Koordinaatit ETRS-TM35FIN	P: 6998141.365 I: 337944.697
Tyypin tarkenne	tervahaudat	N2000	n. 122,50 m
Lukumäärä	3	laajuus	-
Ajoitus yleinen	historiallinen	Koordinaattiselite	Pohjoisempi tervahauta
Ajoitustarkenne	Uusi/uusin aika	Etäisyystieto	Alajärven keskustasta n. 8,6 km pohjoiseen

Inventointilöydöt		Inventointimenetelmät	Pintahavainnointi, kairaus
Aiemmat tutkimukset	-	Aiemmat löydöt	-

alakohteet, koordinaatit

koikohdenimi,C,50	tyyppi,C,50	status,C,50	x,N,11,3	y,N,11,3
2 Isolahden itäranta 2	tervahauta	mj	337944,697	6998141,365
2 Isolahden itäranta 2	tervahauta	mj	337935,948	6998070,606
2 Isolahden itäranta 2	tervapirtin kiuas	mj	337929,480	6998075,839
2 Isolahden itäranta 2	kuoppa	muu havainto	337947,866	6998098,466
2 Isolahden itäranta 2	kuoppa	muu havainto	337948,169	6998097,447

Maastotiedot: Kaartusjärven pohjoisrannalla, Isolahden länsirannalla kesämökin läheisyydessä. Alue on osa drumliinia, missä on myös hiekkaa olevaa maaperää, puusto mänty- ja kuusimetsää.

Kuvaus: Paikalla on kaksi tervahautaa, tervapirtin kiuas, ilmeisesti tuhoutunut tervapirtin kiuas ja tervahautojen rakentamisessa ja tervan valmistuksessa syntyneitä useita kuoppia. Pohjoisempi tervahauta on n. 20 m halkaisijaltaan, keskuskuopan syvyys yli 1,5 m, halssi länteen, haudan koillisreuna on jonkin verran leikkautunut kesämökin tien teossa. Tervahaudasta n. 20 m koilliseen on kesämökin ulkorakennuksen vieressä ilmeisesti jäänteet tuhoutuneesta tervapirtin kiukaasta. Eteläisempi tervahauta on 8 m halkaisijaltaan, halssi länteen rantatöyrään ja haudan välissä olevaan notkelmaan, kuopan keskellä on tuulenkaato. Tervahaudasta n. 10 luoteeseen on n. 1 m halkaisijaltaan oleva tervapirtin kiukaan jäännös.

Ehdotus suojavaähykkeeksi: tervahautojen ja tervapirtin kiukaan reunoista 2 m. Piste, sm-merkintä.

10. Pohjoisemman tervahaudan hieman leikkautunutta koillissivua, kuva länteen.

11-12. Tervapirtin kiuas eteläisemmän tervahaudan itäpuolella erottuu matalana kumpareena. Oikealla tervahauta länteen keskuskuopan ja halssin suuntaan.

Isolahden länsiranta 2.

3. Lill Kaartunen/Järvenpää

Rekisteritiedot		Paikkatiedot	
Mj-rekisteri		TM35-lehtijako	P4124L
Laji	Muu kulttuuriperintökohde	Vanha yleislehtijako	231311
Tyyppi	Asuinpaikat	Koordinaatit ETRS-TM35FIN	P: 6998187.35 I: 338674.401
Tyyppin tarkenne	kylänpaikat	N2000	n. 120 m
Lukumäärä	1	laajuus	-
Ajoitus yleinen	historiallinen	Koordinaattiselite	Tilan asuinrakennus
Ajoitustarkenne	1700-luvun loppupuoli	Etäisyystieto	Alajärven keskustasta n. 8,6 km pohjoiseen

Inventointilöydöt		Inventointimenetelmät	Pintahavainnointi
Aiemmat tutkimukset	-	Aiemmat löydöt	-

Maastotiedot: Kaartusjärven pohjoisrannalla nykyisen Turjan talon paikalla.

Kuvaus: Paikalla on melko tiiviisti rakennettu tilan pihapiiri, missä on uuden päärakennuksen lisäksi useita tilarakennuksia sekä muutamia pelloja, pohjoispuolella kulkee kylätie. Lill Kaartunen eli Järvenpää on Kaartusjärven toiseksi vanhin talo ja vuoden 1800 isonjaon selitelmässä nro 27. Talo on perustettu 1700-luvun loppupuolella (Alajärven historia, s. 75 ja 81).

Ehdotus suojavyöhykkeeksi: -.

13. Kylätie nykyisen Turjan kohdalla, kantatalon paikka tien oikealla puolella, kuva itään.

Lill Kaartunen/Järvenpää.

Ote vuosien 1858-59 isonjaon kartasta. Lill Kaartunen/Järvenpää ylhäällä, alempana oleva talo sijoittuu nykyisen Aution kohdalle ja on perustettu myöhemmin. Kartta KA.E54:1/15-48 Alajärvi; N:o 1-22 och 24-33, karta och handlingar öfver nytt storskifte.

4. Laukkupalo

Rekisteritiedot		Paikkatiedot	
Mj-rekisteri		TM35-lehtijako	P4124L
Laji	Muu havainto	Vanha yleislehtijako	231308
Tyyppi	Työ- ja valmistuspaikat	Koordinaatit ETRS-TM35FIN	P: 6997870.503 I: 337835.82
Tyypin tarkenne	kellarit	N2000	n. 120 m
Lukumäärä	2	laajuus	-
Ajoitus yleinen	historiallinen	Koordinaattiselite	gps-mittaus
Ajoitustarkenne	moderni	Etäisyystieto	Alajärven keskustasta n. 8,4 km pohjoiseen
Inventointilöydöt		Inventointimenetelmät	Pintahavainnointi, kairaus
Aiemmat tutkimukset	-	Aiemmat löydöt	-

Maastotiedot: Kaartusjärven pohjoisrannalla nykyisen Turjan paikalla.

Kuvaus: Paikalla on n. 3,5 halkaisijaltaan ja n. 2 m syvä maakellarin pohja, oviaukko järven suuntaan Pohjalta leikkauksessa hiilen kappaleita ja hiiltä. Kaakkoispuolella on pienempi moderni maanottokuoppa. Kysymys on lähihistoriaan ajoittuvasta kohteesta.

Ehdotus suojavyöhykkeeksi: -.

14. Kellarin pohja kaakkoon ja sen pohjalla olevia hiilenkappaleita, jäänteitä palaneista puurakenteista.

Laukkupalo.

9. Aineistoluettelo

Digitaalinen aineisto

Geologian tutkimuskeskus,
<http://gtkdata.gtk.fi/Maankamara/index.html>

Maanmittauslaitos, avoimien aineistojen tiedostopalvelu,
<https://tiedostopalvelu.maanmittauslaitos.fi/tp/kartta>
<http://vanhatpainetutkartat.maanmittauslaitos.fi/>

Museovirasto, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, arkeologiset kohteet ja kulttuuriympäristön tutkimusraportit arkeologia, <https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/portti/read/asp/default.aspx>

Vanha kartta, <http://www.vanhakartta.fi/historialliset-kartat/maakirjakartat/search-results>

Kirjallisuus:

Junnila Heikki ja Rantatupa Heikki, Järviseudun historia 1. 1993.

Junnila Heikki, Alajärven historia. 1999.

Julkaisematon aineisto

Shulz Hans-Peter, Rannasiirtymistaulukko.